

Kulturní složky krajinného rázu

Historie sídel

- Rozvoj osídlení od konce glaciálu (ca 9000 př.n.l.), ale sídla dočasná (max. několik let)
- Od doby 6 000 l. př.n.l. neolit, zemědělství, potřeba usedlého života – tzv. starosídelní oblast, zahrnuje teplé úrodné oblasti. Vzdál. sídel 1-2 km (dnes prům. 1,8 km - podobná), tehdy jen 2-6 domů, 25 lidí.
- Většina státu osídlena ve vrcholném středověku (12.-15. stol). Středověké kolonizace – vnitřní (11. - pol. 13. stol.) a pak vnější (13. – 17. stol.)
- Podhorské a horské oblasti – novověk (2. pol. 16. stol. - poč. 19. stol.)

„Výškové Zóny“ osídlení v ČR

- 1. Nížiny – do 300 m – sídla do r. 1250 v nivách, po rozvoji bahnitých povodní na nízkých terasách, hrúdech, návrších v blízkosti vody. Pole a louky u sídla, lesy dál – plavení dřeva po řece
- 2. Krajina údolí a plošin - 250 – 500 m. Zpravidla kolonizace v 11.-12. stol. – sídla v širších údolích u vody na slunných svazích, kde údolí úzká (Jihlava u Mohelna) tak na plošinách u potoků (Mohelno), nivy–louky, svahy– pastviny, nemokré plošiny–pole, vzdálené svahy a kamenité elevace-lesy.
- 3. Vrchovinná 450 – 600 m. Kolonizace vrcholně středověká – 13.-15. stol. Lokátoři – města, Němci. Pole – úpatí svahů u sídla, svahy – pastviny, vrcholy – lesy. Posouvalo se podle počtu lidí.
- 4. Horská 600 – 1050 m. Kolonizace od konce 17. st., v Krkonoších od pol. 16. stol. Sídla na hl. na suchu!, **rozptýlená zástavba!!**, - krkonošské boudy i Valašsko, nebylo na Šumavě, pole na mírných svazích (poč. 19. stol. až do výše 900 m, na Šumavě 1050 m!), pastviny na strmějších svazích blízko, lesy- svahy dále.
- 5. Vysokohorská 900 – 1603 m. Rekreač. a spec. stavby. Ca od r. 1890: Boudy, hotely, lanovky, meteor.st., telekomun.věže. Soliterní stavby, bez zeměděl. zázemí, s příjezdovou, většinou asfaltovou cestou.

Velikosti sídel

- Samota (zemědělské využití – rozptýlená zástavba, dvorec, hájovny, mlýny, horské boudy, salaše), nově - nádražíčka, meteor. stanice....
- Osada (Víska) – dependance obce (cca 10 domů)
- Vesnice – malé (do 200 obyv., - velké přes 2000 obyv.). Velikost specifické pro jednotl. krajiny
- Malá města
- Středně velká města
- Velkoměsta
- Konurbace

Sídelní „novotvary“ v krajině – postupně graduje od r. 1890

- Předměstské vilové čtvrti
- Chatové kolonie
- Drůbežárny, kravíny, velkokapacitní vepříny
- Sídliště
- Hotely
- Post-agrární sídla – funkční novotvar –
obnova vesnice?
- Suburbánní obytné kolonie
- Suburbánní halové kolonie

Urbanismus venkova ČR

- **Dvorce** – římská, západní tradice, v ČR tak stavěla šlechta, od 16. stol. i selské statky na vysočinách mezi Moravou a Čechami (Ždárské vrchy, Svitavsko) – *podívat se na Stablní katastr*
- **Tradiční vesnice** - středovýchodoevropský způsob bydlení v krajině – dominuje sociálně homogennější společnost.
- **Vsi podle půdorysu:**
  1. Nepravidelná zástavba, většinou vzniklá spontánně:
    - **Shluková** – organické či nahodilé, dominuje od pravěku do pol. 13. stol., v ČR od 11. stol. kolem kostela – slovanská vnitřní kolonizace (doba románská)
    - **Řadová** – podél potoka, cesty, jednostranná či dvoustranná. Plužina – pole kolmo k podél. ose sídla. Tak kolonizační vesnice 13. a 14. stol. a pak vesnice pozdní kolonizace vrchovin v 2. pol.15. stol. a 1. pol. 16. stol.
    - **Návesová** (návesní) s nepravidelnou návsi. Náves = centrum, návsi pravidelné X nepravidelné. Návsi velké – zároveň pastviště obce. Typické ve 13. a 1. pol. 14. stol. Ve 13. stol. na významnějších cestách návesní ulicovky – vřetenovitě rozšířená ulice.
    - **Rozptýlená** – od pol. 16. stol. ve vrchovinách a horách. Souvisí s dominantní pastvou dobytka, malou úrodností půdy a obtížnou dostupností polí i luk ve strmém či mokřem terénu.
  2. Pravidelná zástavba, pravidelné návsi:
    - **Okrouhlice** – domy kolem návsi víceméně do kruhu, ne vždy kompletního. Uprostřed často rybníček. Radiální plužina, tj. klíny polí se rozbíhají paprscitě od humen dozadu, ohraničeny cestami, potoky, mezemi. 14. stol.
    - **Pravoúhlánáves** – kolonizační ves 13.-15. stol., nápodoba náměstí měst.

HUMNA

- „Ekoton“ zastavěné části vesnice – první, co je (bylo) při příchodu vidět (odrazuje, láká)
- Součástí stodoly, stáje, špejchary, kůlny, seníky, sklepy, ploty, zídky, ohrady.
- Působivá je drobná zachovalá struktura – ploty, zídky, vinice, ovoc. stromy, záhonky....
- Obkružuje je záhumenní cesta (u někt. typů sídel)
- Záhumenní cesta – za domy byla humna (s kurníky, stodolami, sušárnami, zeleninou, ovocné stromy). Za plotem všech humen vedla obvodová cesta -hranice zastavěného území obce, později vedla kolem stodol.

Za cestou vlevo začínají humna, vpravo již pole. Hrubá Vrbka

Řada podélných stodol ohraničuje humna v Senoradech u Oslavan.
Velmi vzácně zachovaný příklad. Dodávaly vsi charakter pevnosti.

Vnitřní struktura humen. Střížov u Jihlavy

Významné znaky historické kultivace krajiny:

CESTY_1

- **STEZKY:** První v neolitu: podél toků v úvalech, dálkové – Jantarová stezka
- Keltové – známy i regionální stezky
- Ranný středověk – hl. dálkové obchod. stezky (Benátky – V. Morava)
- Vrcholný Středověk 13.-15. stol. – max. hustota stezek (= úzkých cest) – kola vozů měla rozchod ca 1,1 m!
- 18.-20. stol. – téměř zánik stezek - stavba silnic, železnic, zůstaly jen mezi vesnicemi a z vesnic na pole + poutní
- od r. 1970 – stavba dálnic – opět síť co přesekává dosav. silniční síť.
- Cesty - světský i náboženský účel (poutní), osnova pro rozvoj kulturní krajiny, posvátná místa (brody, křižovatky), mýty kolem nich, pověsti o vraždách atd. Od pozdní gotiky u nich ojediněle smírčí kameny a kamenné rozcestníky, od baroka u nich ve velkém výstavba božích muk, poklon, u hlavních cest i kostelíků.
- Význam cest: funkční, estetický, kulturní.

Trstěnická (Brněnská, Královská) stezka – u Lažan, od neolitu, dnes silnice I/43 na Svitavy (vpravo)

Významné znaky historické kultivace krajiny:

CESTY_2

- Úvozy – jejich vývoj od pravěku dodnes, mnohé staré dnes zavezeny odpadky a rekultivovány – dobře vidět z porovnání s II. vojenským mapováním.
- Vesnice – radiální x paralelní síť cest.
- Císařské silnice od r. 1745 začaly být stavěny přímkové – kvůli dělostřelbě. Okolo aleje lip – stín pro vojáky, u ostat. silnic ovoc. stromy – aby se hladoví pocestní trochu najedli a nekradli.
- V komponovaných krajinách – aleje, průhledy, osy směřující k dominantám – alej k poutnímu chrámu, loveckému zámečku, zámku, později i nejvýznamnějším památníkům.

Kačina u Kutné Hory

Komponovaná krajina

Foto: Národ.
památkový ústav

Anglie

LVA

MEZE x AGRÁRNÍ TERASY_1

- **Meze** = původně jen signál hranice vlastnické držby (hranice)! Úzký pásek trávy (0,5 m), ale i oj. hraniční stromy, cesty, hranečníky, rozcestníky, ploty, zídky.
- Meze jako terénní útvar vznikly postupně za staletí naoráváním a splachy ornice k travnaté hraně (tzv. naorané meze = všechny naše meze).
- Stromy a křoviny na mezích téměř nebyly. Všechny až do 50. let 20. stol. byly jen travnaté, bez dřevin, max. řídká řada ovocných stromů u paty meze.
- Součástí mezí se časem staly snosy kamení z polí → kamenice, tarasy.
- Po opuštění využívání meze teprve zarostly, jak to vidíme dnes. Krajina často dnes přestala být přehledná.
- V ploché krajině bez kamení - živé ploty (Vel. Británie, Irsko, sv. USA)

MEZE x AGRÁRNÍ TERASY_2

- Estetická funkce mezí – člení plochu, barvy.
- Protierozní funkce – druhotně, po té co mez „vyrostla“ a zarostla.
- Ekologická funkce – např. interakční prvky ÚSES
- Historický význam – info o bývalé plužině, po nich často pěšiny přes pole.
- Terasy – jiný systém i význam – využití příkrých svahů teplých úrodných oblastí pro socialistickou zastaralou techniku. Vystavěny jednorázově, až 10 m vysoké.
- Jsou úzké (60-70. léta 20. stol.), často dnes opuštěné
- Běžnější široké (80. léta).
- Naprostá většina v ČR je jich ve vinorodých oblastech na jih od rovnoběžky Dolních Kounic.

Kamenité meze,
tzv. kamenice,
zde na
Blatinách
(Žďárské vrchy)

Wales – živé ploty

100 m

© 2010 Tele Atlas

© 2010 Infoterra Ltd & Bluesky

©2009 Google

An aerial photograph of a rural landscape showing several rectangular agricultural fields. The fields are separated by narrow paths and lines of trees, which are identified as living fences. A red horizontal line with small red squares at its ends is drawn across the top of a central field. The text is overlaid on this field. In the top right corner, there are navigation controls from Google Earth, including a compass, a home button, and a vertical zoom slider with '+' and '-' symbols. The bottom of the image contains copyright information and technical data.

Živé ploty doplněné v rozích hraničními stromy. Původně pole, dnes pastviny.

© 2010 Tele Atlas

© 2010 Infoterra Ltd & Bluesky

©2009 Google

Umělé terasy nad Židlochovicemi

Meze - VYZNAČENÍ HRANICE MAJETKU

- Kláštery a šlechtici – hranice majetku (min. od poč. 13. stol., průkopníci asi byli Johanité)
- – později i zapsány i v Zemských deskách (Čechy asi od r. 1270, Morava a Slezsko asi od r. 1348).
- Psané zásady značení hranic majetku:
  - – poddaní – poddanské řády šlechty
  - – Jan Menšík z Menštejna: Meze a hranice (r. 1600)
- Postupný zánik vyznačení (Sudety - téměř úplný x vých. Morava)
- Dodnes vyznačeny hranice katastrů, lesů, železnice (malé betonové „patníky“ - po r. 1989
opět i malé soukromé majetky (plastové geodet. body).
- Přirozená znamení: cesty, hranice lesa, vodní toky, solitéry stromů (s hřeby, vypálenými letopočty, vlastníky, „lizované stromy“ – oseknutá kůra)
- Umělá znamení: Kůly, kameny, boží muka, atd.
- Hierarchie: 1. státní hraniční kameny, 2. hranice velkých pozemkových feudálů, po r. 1789 i katastrů, 3. hranečníky, 4. mezníky, 5. mezní znamení.

Prvky umělého vyznačení hranice

- Hranice velkých majetků: Kameny často mívaly letopočty a pořadová čísla.
- 1. Hranečníky: na koncích meze, dřevěné, pak kámen.
- 2. Mezníky : lomové body hranic pozemku
- 3. Mezní znamení : v trase hrany pole, aby se neposouvala
- Pod hranečníky i mezníky ukládány podsádky (Jan Menšík: svědkové kamene) – střepy, cihly v hl. ca 0,6 m.
- **Dnes vyznačeny malými hraničními kameny, betonové či starší žulové. Po r. 1989 i navrtané kovovo-umělohmotné. Vždy nahoře křížek.**
- **Trojmezí, Troják (*Dreiwappenstein*).... – místo setkání 3 hranic panství, často ozdobné kameny, někdy s erby, dnes občas zcizeny.**
- Nové na státních hranicích ČR po r. 1918 – souvisle, zaměřeny
- Dnes pro turisty: Nejjižnější, nejzápadnější, nejsevernější atd. body států.

NÁBOŽENSKÁ ZNAMENÍ, KAPLIČKY, BOŽÍ MUKA, KŘÍŽE

- pozor na názvosloví!

Vztyčené kameny – v ČR prehistorické téměř nejsou. Snad několik u Prahy a Králův stolec ve Chřibech – asi povalený menhir, znám již 1228.

Výklenková kaple (kaplička).

Hojnost v barokní době – „barokní krajina“

Výklenkové kaple na Moravě nazývány „**poklona**“

- Poklona na hřbetě
Chřibů –
tzv. Koryčanská kaple

Smírčí kříže – často vyroben zločincem jako součást pokání a znázorňuje vražednou zbraň.

Přežívající prvky v krajině, nejvíce na vých. Moravě

Mariánská socha

Boží muka – charakter sloupu

Kříže:

Většina křížů je
z doby
kol. r. 1900,
hl. těch
mramorových.
Zde ze Zlínska

Zpestřují
a zabydlují
krajinu

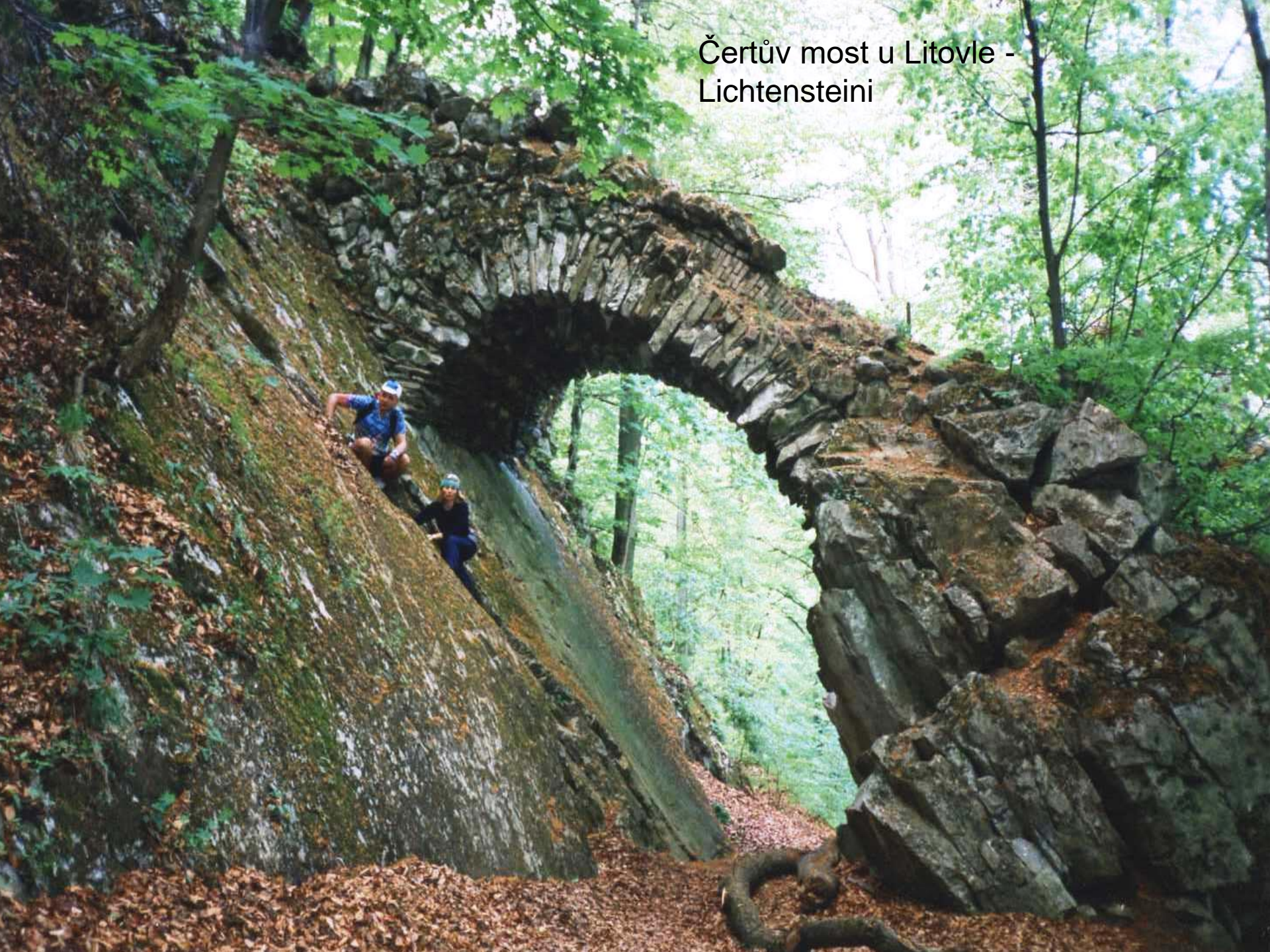

Poutní místo Tři kříže u Vev. Bitýšky nad přehradou

ROMANTICKÉ
A TURISTICKÉ
STAVBY, SOCHY,
POMNÍKY A ZNAČKY

Čertův most u Litovle -
Lichtensteini

Slůně na Kralickém Sněžníku – moderní z I. republiky – to by dřív nikoho nenapadlo, Němci

PTAČÍ SVATYNĚ

— VÍM JISTĚ ŽE VSEMOHOUCÍ BUH —
PTÁKY MILUJE JINAK BY JIM —
NEBYL DAL STEJNÁ KRIDLA —
JAKO DAL SVÝM VLASTNÍM ANDELOM*

A. MONTHE.
Kniha o životě a smrti
[The history of San Michele]

Lesnický Slavín se studánkami v Masarykově školním lese (Mendelova Univ.) Křtiny u Brna 20-30. léta 20. stol. dnes oj. doplňky a opravy. Zvláštní typ lesní krajiny.

Partyzánský památník na Ploštině v Karpatech, za vlády komunistů zprofanováno, ale účastníci byli opravdu hrdinové, tedy do krajiny patří.

Objekty v
lázeňském
parku
Jeseník

Moderní pomník -
Prof. Alois Zlatník
90. léta 20. stol.

Krajinu dnes místo božích muk často člení turistická infrastruktura

a srandičky...

- Lelkovadlo
u Lelekovic

Novodobý „Kamenný kruh druidů“ nad pramenem Jihlavy nad lázněmi Sv. Kateřina

Drobná lidová tvořivost, smajlík

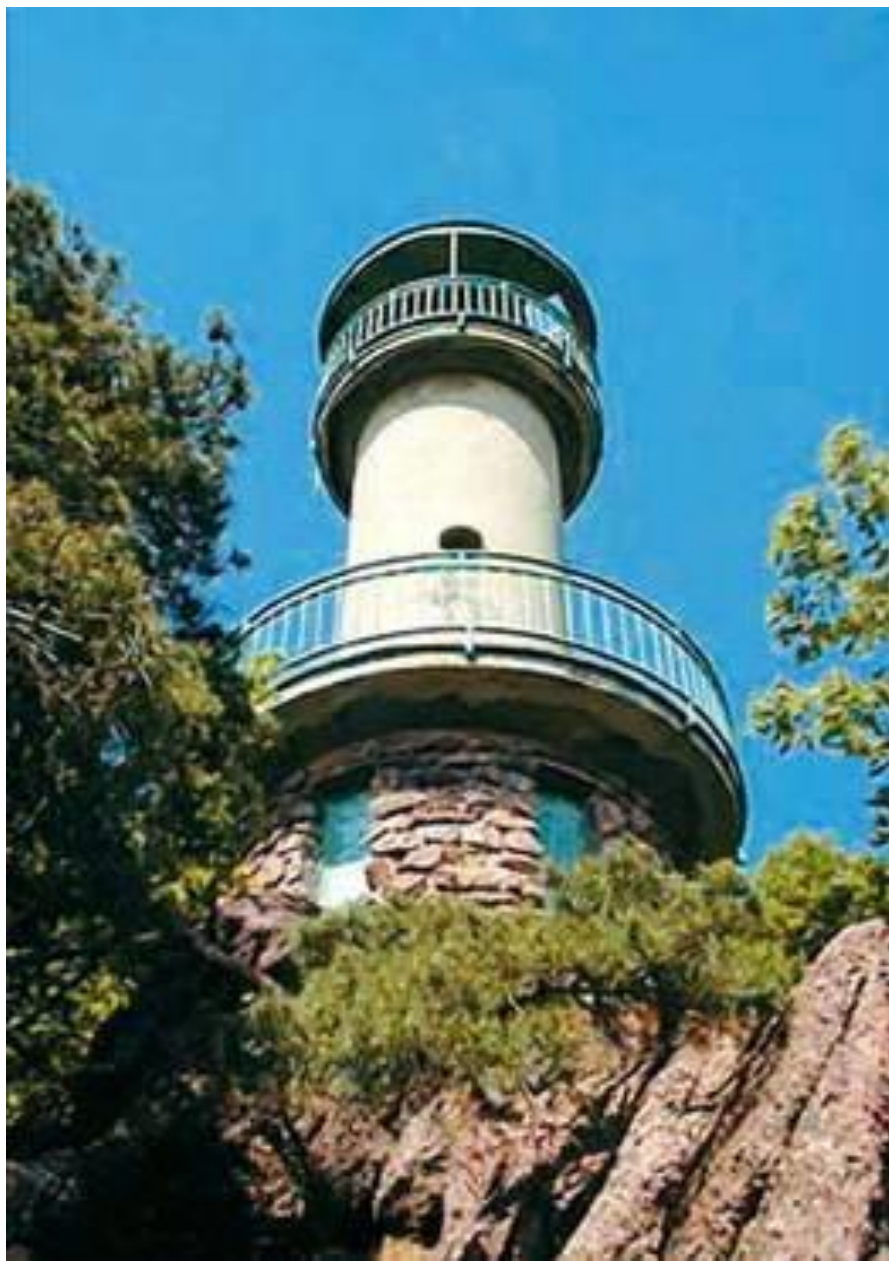
Industriální dominanty

Pylon geodetického bodu
(Mařenka 711 m)

Rozhledny a/nebo telekomunikační věže

Vč. postupně
přibývajících
větrných
elektráren –
nástup další fáze
industrializace
krajiny

- Drahanská
vrchovina

POVRCHOVÉ LOMY

- Dnes – často negativní (mimo měřítko, prach, hluk)
- Dříve: malé, hustá síť – obohacení geodiversity, nové prvky, intimní místa, vodní plošky, zdůraznění tvaru (Panská skála)
- Důležité: měřítko (Sč. doly !)
- Doly svahové x jámové
- Jak hodnotit současné a opuštěné lomy?
Využití? – skládky odpadů? Naučné lokality?
- Rekultivace – dříve a dnes:

Jezírka po zatopených šachtách u Rudic

Velká Amerika u Prahy – dřív prašný lom, dnes magnet

Viditelné vrásnění, třetihorní zvětraliny

Opuštěný lom v křídových vápencích u Tlumačova

Učebnicové geologické defilé na Hádech

Z dálky však lom poškodil pohled na Brno a dodnes kvůli absenci větší revitalizace působí v panoramatu rušivě

Severočeské hnědouhelné – dle mého názoru působivá, zajímavá krajina, bohužel nepřístupná a nevyužitá jako atrakce v tomto deprivovaném regionu

